

פרויקט בן-יהודה זקוק לעזרתכם. לחצו כאן לפרטים.

ספרי לנו מה שגוי

דואל:

זכרו שאין משמעות למספרי שורה או עמוד בטקסט רציף באינטרנט. אנא ציינו מספר פסקה, ו/או העתיקו כמה מלים סביב כל שגיאה, כדי להקל עלינו למצוא את הטעון תיקון.

רשימת הגהות:

נודיע לך בדואל כשנעיין בהגהות ונתקן את הטקסט.

שלח

נשמע לשמוע מה אהבת

דואל:

ההמלצה שלך:

(אנו מפרסמים המלצות ביומן הרשת שלנו)

[YouTube](#) - פרויקט בן-יהודה: [בפייסבוק](#) | [ב](#)

[יומן הרשת של פרויקט בן-יהודה](#)

שלח

זכרונות קוטיק – פרק חמישי

[לתוכן העניינים](#)

פרק חמישי

ר' ישראל - שירתו ויצירותיו המוזיקליות - מקומו
 בין החסידים - כשרונו המתמטי - ההתערבות -
 הפטריוטיות הפולנית של ר' ישראל - שירי הלכת
 שחיבר לכבוד ניצחון הפולנים - ההסכם עם החסיד -
 הזכייה - מותו של ר' ישראל

אחד מן הטיפוסים המעניינים ביותר בקרב החסידים שבקאמניץ היה ר' ישראל. הוא גר אצל סבי עם אישתו ובתו. לר' ישראל זה היה ראש גאוני, ועוד בנעוריו נודע כעילוי. לפני שנים רבות זכה בנדוניה של אלפיים רובל וב'קעסט' לחמש שנים. חותנו, שהיה גביר גדול, השתוקק שחתנו יהיה רב. הוא היה משוכנע שר' ישראל יהיה רב בעיר גדולה, דבר שהיה מביא לו, כמובן, רוב אושר ונחת מבתו היחידה.

אבל ר' ישראל נהיה דווקא לחסיד קוצק.^[1] הוא נטש את לימודיו, נסע לרבי ועשה בחצרו כמעט שנה תמימה. בשל מזרगतו הגדולה בלמדנות, שכלו הצלול וכשרונותיו הנדירים, הפך למנהיגם של החסידים שישבו בחצר הרבי.

אחד מכשרונותיו הגדולים התגלה בתחום השירה, המוזיקה וההלחנה. הוא עצמו ידע לחבר ניגונים. כשהרבי ביקשו להכין ניגון לכבוד שבת, היה ר' ישראל מחבר שלושה, וכל ניגון היה שלם, עומד בפני עצמו ויחיד במינו. תווים לא ידע לקרוא, ואף על פי כן, כל הניגונים שחיבר היו מושלמים ושובי לב.

כל עוד חי חותנו, ר' אליעזר, ישב ר' ישראל בחצר הרבי יותר משישב בביתו שלו. כאשר נפטר ר' אליעזר, ירשה שרה-ביילע, אישתו של ר' ישראל, ששת אלפים רובל. שני אחיה קיבלו הרבה יותר ממנה - חמישה-עשר אלף רובל. אמנם באותם ימים לא נהגו בליטא להוריש כסף לבנות, ואף על פי כן, אביה לא שכח אותה.^[2]

כשקיבלה את הירושה לידיה נסעה האישה אל הרבי כדי לבקשו שיצווה על ר' ישראל לחזור לביתו ולהתחיל איזשהו עסק. הם אכן "עשו" איזה עסק עם בדים, אבל במשך ימות השבוע ישב ישראל בשטיבל החסידי, בשבת היה אצל אבי,^[3] ומן החנות כלל לא היה לו איכפת. עד מהרה כילו את כספם; מצבם הכלכלי הלך והורע והם נזקקו לסיוע מבני משפחתם, שעזרו אך במעט. עתה כבר נסע לרבי רק פעמיים בשנה: בראש השנה ובשבועות. את חסידותו נאלץ לבטא בביתו.

שרה-ביילע היתה אישה דתית מאוד. היא נהגה לצום בכל התעניות עם הפסקות בשובבלי"ם ת"ת,^[4] כלומר: היתה צמה בימי שני וחמישי בכל אחד מן השבועות שבהם קראו בתורה את הפרשיות שמות, וארא, בא, בשלח, יתרו, משפטים, תרומה, תצווה. מלבד זאת גם התפללה מנחה ומעריב בבית המדרש, הקפידה על ספירת העומר^[5] ואמרה סליחות. היא לא פסחה אף לא על סליחה אחת וגם לא על תפילת מנחה או מעריב. תמיד בכתה בקוראה מזמורי תהלים, טייטש-חומש^[6] או צאינה וראינה.^[7]

ואילו הוא, ר' ישראל, היה מתפלל בשטיבל. בתוך פחות מעשר דקות סיים את תפילתו^[8] והקהל היה ממתין. מיד לאחר שסיים שתו כולם לחיים, ור' ישראל החל לשמח את לבם של החסידים. הוא שר את ניגוניו, והחסידים ליקקו את אצבעותיהם. הוא גם ידע היטב לנהל שיחות בענייני העולם וגם דברי תורה ידע לומר. החסידים היו עומדים סביבו ומאזינים לתורתו החסידית והלמדנית הנאה.

בקרב הלומדים שבעיר היה לו מעמד מיוחד. אם נתקלו באיזה מהרש"א קשה או באיזו קושיה סבוכה בתלמוד או בפוסקים, באו אל ר' ישראל. וזה, בראשו הגאוני, ביאר את הכול. כנהוג, הוא הסביר זאת בדרך של פשטלעך ושפיצלעך.^[9] הוא ידע לסובב את הדברים סחור-סחור עד שבקושי אפשר היה להבין את מחשבותיו וסברותיו שהרקיעו לשחקים. בכל פשטל ראו אז הבריות גאונות גדולה ובקיאות.

הלומדים נהנו הנאה גדולה מן הפשטלעך שלו, אבל בסופו של דבר מכל הפלפול הזה לא נותר בידם מאומה. הקושיה נשארה קושיה, קשה עוד יותר מקודם, וכל תירוציו, פלפוליו וסברותיו הגאוניות לא היה בהם כדי להגיע להסבר האמיתי ולתשובה הנכונה. הלומדים יצאו מלפניו בהרגשה רעה מאוד - **הוא יודע ואילו הם לא**, ושום תירוצו אין בידם.

ר' ישראל היה איש שדליץ,^[10] כלומר יהודי מפולין. הוא ידע פולנית היטב ותמיד קרא עיתונים פולניים מוורשה. זמן קצר לאחר שהגיע לליטא כבר ידע גם טוב רוסית וקרא עיתון רוסי. בפוליטיקה היה ממש מומחה גדול וידע היטב על המתרחש בעולם הדיפלומטיה. מלבד זה ידע את סדרי הגודל של כל מיני צבאות, את סוגי החילות - ארטילריה, חיל המשמר, חיל הרגלים, שמות כל הגנרלים שהצטיינו במלחמה, וכן הלאה וכן הלאה.

היתה לו מפה והוא היה בקי בגיאוגרפיה. כששאלו אותו היכן נמצאת עיר מסוימת, מיד ידע להצביע על המקום. בנוסף לכך היה גם מתמטיקאי מוכשר. חשבונות גדולים, תרגילים קשים או מדידות היה עושה בראש בתוך רגע. מבחינתו, ליטול עט לידי נראה דבר מיותר לגמרי. במיוחד אהב ר' ישראל לשבת בביתו של סבא, שעה שהיו שם אנשים רבים. סבא חלק לו כבוד רב ואהב לשוחח עמו על פוליטיקה. שניהם היו חכמים, ומצאו עניין רב זה בזה. הוא היה מקשיב לשיחת האנשים בבית כשחיוך נסוך על פניו. אהרן-לייזר הבין היטב את משמעותו של החיוך הזה: כמה קלות ערך הן הבריות וכמה חסרי ערך הם עיסוקיהם ודיבוריהם.

זכורני פעם אחת, כשביתו של סבא המה מרוב אדם, ובתוכם כל נכבדי

העיר וחכמיה הגדולים של קאמניץ. כולם שוחחו על חשבונות. ר' ישראל קם ואמר, שהוא מוכן להתערב שיצליח לפתור מיניה וביה, בתוך רגע אחד, כל בעיה קשה בחשבון, מסובכת ככל שתהיה. אני זוכר ששאלו אותו: "אם רוטשילד נותן מיליון ושלוש מאות שישים וחמישה אלף רובל בריבית של שניים וחצי אחוז לשנה, כמה אחוזים הוא מרוויח בחודש?"

ר' ישראל חשב רגע וענה. כולם נטלו עטים והזיעו כהוגן, חישובו וחישובו, קימטו את המצח ומצאו שהתשובה נכונה. הציגו לו אפוא בעיה חדשה: "יש אלף פוד זעפרן, [11] וכל פוד מחירו ארבע מאות עשרים וחמישה רובל. מכרו חצי אונקיה בשלושים ושבעה וחצי, בשלושים ושמונה וחצי ובשלושים ותשעה וחצי. בכמה תסתכם ההכנסה?" ר' ישראל חשב רגע והשיב מיד. [12]

הוא ביקר את אבא כמעט כל ערב. הם ישבו ועסקו בדברי חסידות עד אחרי חצות. מיום שישי בערב ועד ליום ראשון בבוקר היה, כמעט כל הזמן, בבית אבא. הוא שר רק את הניגונים שהוא עצמו חיבר וכולם הכירום; כדרכם של אמנים, לא התלהב מניגונים שחברו בידי מלחינים חסידיים אחרים. כאשר שרו החסידים את מנגינותיו היה מניף את ידו ומקשיב לשירה ברוב קשב. כשתפס מישוהו שזיין מעט, רקע ברגליו בכעס. הניגונים שחיבר היו מסובכים, הסולם המוזיקלי עלה וירד במהירות, ומיד שוב עלה וירד, וחוזר חלילה. ניגוניו חדרו לכל האיברים שבגוף.

כשביקש ממנו אבא לחבר איזה ניגון לכבוד ערב שבת או יום טוב, נענה לו ברצון. לא אחת קרה, כאשר ישבו הרבה חסידים בצוותא, שאבא ביקשו לחבר ניגון יפה על אתר, כדי שהחסידים יוכלו לזמרו עוד באותו ערב. הוא החל לצעוד בחדר הלך ושוב, ממולל באצבעותיו, ובתוך חצי שעה חיבר ניגון מקסים, שכישר את כולם ביופיו. מה יש לומר? הוא היה יהודי ואדם מיוחד במינו.

בשנת 1863, כשהחלה ההתקוממות הפולנית, היה ר' ישראל אחוז כולו באווירת המרד. הוא היה פולני "שרוף", פטריוט פולני אמיתי, שהיה אופטימי מאוד ביחס לסיכוייו של המרד. [13] משוכנע היה שפולין תחזור ותהיה למלכות, גדולה אף מזו שהיתה קודם חלוקתה. הוא בטח לחלוטין בנפוליאון השלישי. [14] הוא קיווה שהפולנים יתישו את הרוסים, ואז יבואו נפוליאון וצבאו ויסייעו לפולנים להשיב לעצמם את מולדתם. בנוסף לכך תפסיד רוסיה גם חלק מאדמותיה...

לפולנים - כך חשב ר' ישראל - יש כסף במיליארדים. הם כבר נתנו לנפוליאון שלוש מאות מיליון פרנק, והם ישיגו את מבוקשם. הוא ידע היכן פרוס

הצבא הרוסי והיכן הצבא הפולני, וכמה חיילים יש לכל צד. הצבא הרוסי נבער מדעת. אין הוא יודע תכסיסי מלחמה. נפוליאון כבר שלח את קציניו אל המורדים הפולנים, והפולנים ישיגו את מטרתם.

הוא היה כל כך משוכנע בניצחון הפולני, שכאשר קרא בעיתון על ניצחונות הפולנים בקרבות הפזורים שניהלו, לא היה מאושר ממנו. הוא שמח כאילו משחררים את ירושלים. אם קרא על מפלה כלשהי שנחל הצבא הפולני היה מתעטף בידיו, ואף על פי כן לא התייאש. הוא טען בלהט, שכפי ששתיים כפול שתיים הם ארבע, כך בטוח שפולין בכל זאת תנצח במלחמה.

הוא אף הכין שלושה שירי לכת לכבוד ניצחונם הצפוי של הפולנים. השיר הראשון הוקדש לשעה שבה יחתום הצאר כי הוא נסוג מהשטח הפולני וצבא פולין ייכנס לוורשה במצעד ניצחון; השני נועד ללוות את הצבא הצרפתי, שעה שישבו מוורשה לצרפת; והשלישי - לטקס הכתרתו של המלך הפולני וההכרזה על החוקה החדשה... הוא הבטיח לכולם שבפולין העצמאית תהיה חוקה ליברלית, בדיוק כפי שהפולנים היו העם הראשון בעולם שקיבל על עצמו חוקה.

[\[15\]](#)

מרחק עשר ויורסטאות מקאמניץ, ביער צ'מרי, [\[16\]](#) נערכו כמה קרבות לא גדולים בין הרוסים לפולנים. אני זוכר את יריות הרובים שנשמעו היטב בעיירה. מנהיגם של המורדים הפולנים בליטא היה אוֹגִינסקי. [\[17\]](#) הוא הצטיין במיוחד בתכסיסי מלחמה, ובשל כך נפל פחד גדול על הצבא הרוסי. ביער צ'מרי חנו שני גדודים רוסיים מצוידים בתותחים, והם שלחמו באותו אוגנינסקי. ואילו לאוגנינסקי היו בסך הכול - כך נדמה לי - שלושת אלפים חיילים פולנים ואף לא תותח אחד. אוגנינסקי הובס. הוא נמלט, רכוב על סוסו, ושלושה קוזקים דולקים בעקבותיו. תוך כדי רכיבה סב אוגנינסקי על מקומו, וכשהוא יושב על הסוס פגע בהם והרג את שלושתם. הוא ברח לפינסק. הרוסים לקחו בשבי את כל האצילים החשובים ששיתפו פעולה עם אוגנינסקי. הם הרגו את כל החיילים הפולנים, ואת הקצינים ששבו הביאו לקאמניץ. אני זוכר שהביאו אותם לעיירה ביום שבת נאה. הם ישבו על האדמה בכיכר השוק, שבעים איש בערך, ידיהם קשורות וחיילים רוסיים עומדים סביבם.

כשנכנסו שני גדודי החיילים ותותחיהם לקאמניץ המתה העיר אדם. ר' ישראל, שראה במו עיניו את מפלת הפולנים, התייפה כילד. זכורני שבמוצאי שבת באו הרבה אנשים אל סבא, ור' ישראל שרטט על השולחן, בגיר שבידיו, חישובים שונים של כוחות הצבא הרוסי והפולני באותם מקומות שבהם נמשכה ההתקוממות.

"זוהי רק ההתחלה" - אמר - "המפלה בצ'מרי היא גאָרנישט.^[18]

מוראָוויז^[19] אמנם יתלה את הפריצים, אבל גם זה גאָרנישט. מול העושר והעצמה הפולנית הגדולה" - כך אמר ובידו מחק את הצבא הרוסי שקודם לכן שרטט בגיר - "הרוסים אינם אלא גאָרנישט שבגאָרנישט..."

בתוך כך הגיעו חיילים רוסים והקישו על הדלת. הם רצו לשתות שנאָפס, והלא כאן בית המרזח. הדלת היתה נעולה וצריך היה לפותחה, אך הפחד אחז בכולם, ואיש לא ההין לפתוח את הדלת. וכי דבר של מה בכך הוא - חיילים! ר' ישראל ניצב ליד הדלת ולא התיר לאיש לפתוח לרוסים. החיילים לא חיכו ושברו מיד את הדלת. הראשון שנגלה לעיניהם היה, כמובן, ר' ישראל. "בזכות זה" הוא חטף מהם שתי סטירות עד שדם ירד משיניו. כאשר עזבו החיילים אמר משהו לר' ישראל: "הלא ממש עכשיו, ר' ישראל, עשית חשבון שהרוסים אינם אלא גאָרנישט, ושכלל אין כבר חיילים רוסים..."

"אלה חיילים אלה?" - ענה ר' ישראל במרירות ובחרון - "אלה גזלנים!"

מכל יצירותיו של ר' ישראל, שעדיין חיות בזיכרוננו, אני מביא פה את התווים של שני שירי לכת פרי עטו שהוקדשו לפולין. את התשובה לשאלה, לשם מה חוברו השירים האלה, ימצא הקורא בין דפי הספר. אני מבקש להודות למר פסח קפלן,^[20] שטרח לרשום את התווים לשירי לכת אלה, אותם שרתי בפניו מזיכרוננו.^[21]

כעבור זמן מה, משנחלו הפולנים מפלה לאחר מפלה, היה כבר ברור לגמרי שאין עוד מקום לתקווה. ר' ישראל קיבל זאת בצורה קשה מאוד. הוא החל לשתות י"ש בכמויות, כדי להטביע בטיפה המרה את יגונו. השתייה הזיקה לו מאוד והוא החליט לנסוע אל הרבי. מהרבי חזר שמח וטוב לב. הרבי נתן לו עצה לשתות י"ש מעורב בשמן זית - לרפואת הנפש ישתה את הי"ש ואז יזכה לשמחה; ולרפואת הגוף ישתה את השמן ואז ישוב לבבו ויתחזק.^[22] כשר' ישראל היה בא לביתו של אבא, תמיד הביא עמו בקבוקון של שמן, וכאשר שתו החסידים לחיים היה הוא מוסיף לכוסו מנה של שמן. מן הסיבה הזאת נהג ר' ישראל לשתות הרבה יותר, ותוך כדי כך היה מחבר ניגונים חדשים.

פעם אחת, כאשר היה בחצר הרבי בקוצק, שוחח ר' ישראל עם אחד

מידידיו הטובים מאותה העיירה.^[23] הם שוחחו אגב שתיית יין, וכנהוג בין

יהודים סיפר ר' ישראל שיש לו ילדה בת שלוש, בת יחידה, ושהקב"ה לא זיכה אותו ב"קדיש".^[24] כמה היה רוצה שבת זו, כשתגדל ותהיה לאישה, תזכה לשידוך טוב ותינשא ליהודי כשר.^[25] בן שיחו השיב כי לו עצמו יש ילד בן שלוש, עם ראש טוב על הכתפיים, הבה אפוא נסגור את השידוך, ומהילד הזה עוד נעשה חסיד אמיתי.

הרעיון מצא חן בעיני ר' ישראל. השניים נתנו תקיעת כף זה לזה, שהבן והבת יהיו לחתן וכלה. ה"תנאים" ייכתבו כאשר יגיעו הילדים לגיל שתים-עשרה, וכשדוד, החתן, יהיה בר-מצווה תיערך החתונה עצמה.^[26] ההסכם לווה בשתיית כמה כוסיות של יין משובח, ואחר כך הלכו שניהם לרבי לקבל את ברכתו לזיווג החדש. ר' ישראל וידידו - שמו היה ברוך - היו מראשוני החסידים בקוצק, ותמיד ישבו בראש השולחן. הרבי בעצמו מזג שלוש כוסות יין והם שתו לחיים - שהזיווג יעלה יפה, שהילד דוד יהיה יהודי כשר, ושמן הזיווג הזה יצמח דור טהור של חסידים וצדיקים.

ר' ישראל חזר לקאמניץ ואיחל לרעייתו מזל טוב לרגל השידוך שעליו הסכים בחצר הרבי. שרה-ביילע, שהיתה יהודייה שקולה ומפוכחת, התמלאה כעס וברוגז רב שטפה אותו במטר קללות: "חלום שחור על הראש שלך! ראש משוגע! אתה לוקח ילדים בני שלוש, שאפילו מחלות ילדות עוד לא היו להם, ומשדך אותם!" סבלנותו של ר' ישראל פקעה אף היא ובפעם הראשונה בחייו צרח כלפיה: "חצופה שכמותך! כשאני אומר לך שהרבי בעצמו נתן ברכה לשידוך, צריכה להיות לך אמונה. חצופה אחת!"

נהיה ברוגז. ר' ישראל עזב את הבית והלך אל אבא לספר לו את כל המעשה. אבא, כמובן, לא הצדיק את התנהגותה של שרה-ביילע ואת חוסר אמונתה ברבי. אבל אבא רצה להשכין שלום בין בני הזוג, אלא שהדבר לא עלה בידו בשום אופן. ר' ישראל אמר שהוא מתכוון לנסוע אל הרבי ושם יישאר עד שיגדלו הילדים. רק אז, כשהילדים יתחתנו, יסכים להשלים עם אישתו.

אבא, שאהב את ר' ישראל באופן מוזר, הבין כי אם הלה אכן ייסע אל הרבי, אזי כבר באמת לא ישוב. אצל הרבי יהיה לו טוב, הוא ישב סמוך לשולחנו של הצדיק, יאכל וישתה, יחבר ניגונים וירקוד - דבר לא יחסר לו.

אבא הציע לו שיישאר לגור עמו. הוא ייתן לו חדר והם יהיו יחד כל הזמן, כמו קודם. ההצעה נתקבלה על דעתו של ר' ישראל. גם הוא אהב מאוד את אבא. שנאפס נשפך בביתנו כמים, וגם חסידים לא חסרו אצלנו. ובכן, הוא נשאר בבית אבא. אבא התכוון בכל זאת, בבוא הזמן, להשכין שלום בין בני הזוג. ככלות הכול, שרה-ביילע היתה אישה מיוחדת במינה - נבונה ויראת שמים - וקודם

לאירוע זה חיו שניהם בטוב. זאת על אף שבנעוריה, כבתו של גביר, קיוותה להיות רבנית, דבר שלצורה מעולם לא התגשם.

אבל אלוהים שבשמים עזר. שנה חדשה באה, ובחודש טבת זכה המחנות, ר' ברוך, בחמישים אלף רובל בהגרלת הלוטו הפולני. הוא שלח מיד ידיעה על כך בטלגרף, ושרה-ביילע שכחה מהכול ורצה לבית אבא, לבשר בשמחה לבעלה על הזכייה. היא התפייסה עם ר' ישראל ואמרה לו: "עכשיו אני כבר מאמינה ברבי שלך..." רק אז חזר השלום לשכון בבית.

המחנות שלח לכלה שרשרות זהב קטנות, טבעות ופנינים ובד משי כדי לתפור ממנו שמלות. וזיסל, הילדונת בת השלוש, התקשטה כנסיכה. ר' ישראל נסע אל המחנות למזריץ', [27] ומשם נסעו יחד אל הרבי מקוצק. בנוכחותו של הרבי חידשו השניים את תקיעת הכף, ור' ברוך נתן לצדיק שנים-עשר אלף רובל במתנה. [28] ר' ישראל חזר הביתה שמח וטוב לב, וכמובן שגם שרה-ביילע היתה מאושרת.

כשמלאו לזיסל שנים-עשרה שנה, נסעו ר' ישראל ושרה-ביילע עם הכלה לחתום על ה'תנאים'. אבל אז כבר לא היה המחנות עשיר כל כך; הוא נתן נדוניה של אלף רובל. כשמלאו לילדים שלוש-עשרה נערכה החתונה במזריץ', וזיסל נשארה ל'קעסט' בבית חותנה. ר' ישראל ושרה-ביילע חזרו הביתה לקאמניץ. עתה התפנה ר' ישראל לגמרי, ואת כל ימיו ולילותיו עשה עם החסידים בבית אבא, לגם שנאפס עם שמן זית וחיבר ניגונים. [29]

לאחר שנפטרה שרה-ביילע מאס ר' ישראל בחסידים, ביל'ש ובניגונים. הוא התחיל לחבר ספר: פשטלעך על מסכת פסחים. הוא סבב עם ספרו זה בין רבנים גדולים וביקש מהם "הסכמות". [30] אבל הוא לא הצליח לקבל אף לא "הסכמה" אחת, משום שתשעים דפי הספר כללו שישה פשטלעך בלבד. לאיש מן הרבנים לא היתה סבלנות לקרוא אפילו פשטל אחד, עם כל הסברות הגבוהות, העמוקות והמסובכות של ר' ישראל. ר' אייזיק, הרב מסלונים, [31] שהיה ליצן גדול, אמר לו שספרו מיועד למלאכים ולא לאנשים. ר' ישראל נעלב עד עמקי נשמתו. מרוב מאמץ שכלי חלה ר' ישראל בוורשה ונפטר. הרבי מקוצק והמון חסידיו נכחו בשעת הפטירה, [32] וחסידים רבים מוורשה באו אף הם להשתתף בלווייתו.

לתוכן הענינים

לדף הראשי של פרויקט בני-יהודה

[1] קוצק (Kock) - עיירה בפולין, כחמישים ק"מ מצפון-מערב ללובלין, שבה התגורר הצדיק הנדע ר' מנחם-מנדל מורגנשטרן (1787-1859), תלמידו של ר' שמחה-בוניס

מפשיסחה ומן הדמויות המרתקות ביותר של חסידות פולין במאה הי"ט. חסידיו הרבים נטשו את משפחותיהם וחיו במחיצת רבם הכריזמטי במשך תקופה ארוכה. סגנון חייה של חבורת חסידי קוצק, שעורר ביקורת רבה גם במחנה החסידי פנימה, ודרישותיהם העצמיות המחמירות, גרמו להצטמקות העדה ולפילוגים רבים בתוכה, בעיקר על רקע הסתגרותו של הרבי עצמו (סביב שנת 1840) והתנתקותו מן העולם החיצון. על חסידות זו, ראו: א"י העשל, קאצק - אין גערענגל פאר אמתדיקייט, ירושלים תשל"ג.

[2] לפי ההלכה אכן אין הבת יורשת עם הבנים, והם קודמים לה. שרה-ביילע קיבלה, ככל הנראה, בשעת נישואיה שטר ירושה המכונה גם "שטר חצי זכר". בשטר זה, שהיה מקובל בקרב יהודי אשכנז ומזרח אירופה לפחות למן המאה הי"ד, התחייב האב לבתו כי לאחר מותו תירש אף היא את חלקה בין יתר האחים בשיעור מחצית חלקו של הבן. ראו: י"י יובל, חכמים בדורם, ירושלים תשמ"ט, עמ' 29-32.

[3] אביו של קוטיק היה, כזכור, מראשי החסידים בקאמניץ.

[4] שובבי"ם ת"ת - ראשי התיבות של שמונה הפרשיות הראשונות של ספר שמות, המנויות להלן. מקובלים, יראים וחוטאים שביקשו לחזור בתשובה, נהגו לצום בכל ימי חמישי של אותם שבועות שבהם קוראים פרשיות אלה (החלות בדרך כלל בחודשים טבת ושבט). התענית במקורה נהגה רק בשנה מעוברת, אך במקומות רבים נהגו בה גם בשנה רגילה, ולא רק בימי חמישי. היו שקיבלו על עצמם לצום, באחד מן השבועות האלה, במשך שבוע שלם, ממוצאי שבת ועד לערב שבת הבא, וכדי שיוכלו לעמוד בתענית קשה זו היו מפסיקים את הצום ביום שלישי, אוכלים דבר מה וממשיכים בתענית. אין קשר בין תענית שובבי"ם ת"ת לבין תענית אחרת המכונה בה"ב, שבה נהגו יחידים או ציבור לצום בימי שני, חמישי ושני שלאחריו. נראה שקוטיק ערבב בין שתי התעניות.

[5] ספירת העומר - מצווה מן התורה (ויקרא כג, 15-16), שעיקרה ספירת ארבעים ותשעה הימים שלמן הלילה השני של פסח ועד חג השבועות. נהגו לספור, ולברך על הספירה, לאחר תפילת ערבית. על פי ההלכה נשים פטורות מספירת העומר, ולפינוי אפוא אישה המחמירה עם עצמה גם בדברים שכלל איננה חייבת בהם.

[6] טייטש-חומש - מהדורה של חמישה חומשי תורה, שבה נדפס לצד הטקסט העברי גם נוסח מתורגם ליידיש (=טייטש). מקראות אלה נועדו בעיקר לנשים.

[7] צאינה וראינה - ספר פופולרי ביידיש, שחיבר יעקב בן יצחק אשכנזי מיאנוב, המביא בלשון סיפורית קלה וברור דידקטית-אקטואלית מקורות פרשניים ומדרשיים על פרשיות השבוע. בשל אופיו זה זכה הספר לתפוצה עצומה, בעיקר בקרב נשים. הוא ראה אור לראשונה בשלהי המאה הט"ז, ומאז ועד היום נדפסו יותר ממאתיים מהדורות. קריאת נשים בספר זה בשבת היתה למנהג אופייני במזרח אירופה. ראו: ח' שמרוק, ספרות יידיש - פרקים לתולדותיה, תל-אביב תשל"ח, עמ' 115-117.

[8] על "תפילה חטופה" בחסידות, ראו: ר' ש"ץ אופנהיימר, החסידות כמיסטיקה, ירושלים תש"ס, עמ' 147-151.

[9] על פשטלעך, ראו לעיל, פרק א, הערה 107; שפיצלעך - חידודים חריפים בהסבר הסוגיה.

[10] שדליץ (שידלצה; Siedlce) - עיירה בפולין, כתשעים וחמישה ק"מ ממזרח לורשה.

[11] זעפרן - תבלין שמכילים מעלי הכרכום. נחשב לאחד התבלינים היקרים ביותר.

[12] שאלה זו אינה מובנת ונראה כי חסרים בה פרטים. ייתכן שקוטיק ביקש להביא לאבסורד את כשרונו המתמטי של ר' ישראל, שידע כביכול לענות גם על שאלות מסובכות אף שהן חסרות כל מובן.

[13] על מרד 1863, ראו בפרק א, הערה 81, ולהלן בפרקים יג, כב-כא. אף שהיהודים ככלל השתדלו שלא להזדהות בגלוי עם צד כלשהו, הנה יהודים רבים כר' ישראל היו שותפים לגל הפטריוטיות הפולנית. על גילויי האחוה היהודית-הפולנית שנחשפו בשנים אלה, ראו: S.M. Dubnow, *History of the Jews in Russia and Poland*, II, Philadelphia 1918, pp. 177-183; N.M. Gelber, *Die Juden und der Polnische Aufstand 1863*, Wien und Leipzig 1923 אויפשטאנד פון 1863, היסטארישע שריפטן, א, ווארשא 1929, עמ' 468-423; A.G. Duker, "Jewish Participants in the Polish Insurrection of 1863", *Studies and*, 468-423; D. Fajnhauz, "Ludnosc zydzowska na: מאמר מסכם העושה שימוש גם בזיכרונות של קוטיק: Essays in Honor of A.A. Neuman, Philadelphia 1962, pp. 144-153. Litwie i Bialorusi a powstanie styczniowe", *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, 37 (1961), pp. 3-34, 108; 38 (1961), pp. 39-68, 150 על השתקפות המרד בספרות היהודית והפולנית, ראו: מ' אלטבאוואר, "מרד 1863 בספרות ובפולקלור היהודי", העבר, יא (תשכ"ד), עמ' 27-36 (על קוטיק: עמ' 33-34); M. Opalski and; I. Bartal, *Poles and Jews - A Failed Brotherhood*, Hanover NH 1992

[14] נפוליאון השלישי (1808-1873) - לואי נפוליאון, בן אחיו של נפוליאון בונפרט (הראשון), נבחר בשנת 1848 לנשיא הרפובליקה הצרפתית, וב-1852 הוכרז כקיסר. לחם נגד רוסיה במלחמת קרים וחזק את מעמדה של צרפת כמעצמה.

[15] 33 - במאי 1791 - לאחר חלוקתה הראשונה של פולין (1772) - אישר הסיים הפולני חוקה ("קונסטיטוציה") לפולין, והיא נחשבת לחוקה המודרנית הראשונה שנתקבלה באירופה. חוקה זו נתבטלה בידי הסיים לאחר החלוקה השנייה (1793).

[16] יער צ'מרי (Czemeryn) - צ'מרי היה כפר סמוך לקאמניץ. ראו: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, 1, Warszawa: 1880, p. 792

[17] אוגינסקי - הכוונה, כנראה, לנסיך אירנוש אוגינסקי (Ireneusz Kleofas Oginski; 1808-1863), בן למשפחת אצילים מפורסמת מאזור וילנה. ראו עליו: *Polski Słownik Biograficzny*, 23, Kraków 1978, pp. 610-611. על יחסו החיובי ליהודים בעיר ריטוב (פלך קובנה) שהיתה שייכת לו, ראו: הכרמל, כ"ט באלול תרכ"ב, גיליון 11, עמ' 162. דברי קוטיק על היותו של אוגינסקי מנהיג המרד בליטא אינם נכונים ככל הנראה. מאומה על כך אינו נזכר במקורות הפולניים, ראו: מרד 1863 בספרות (לעיל, הערה 13), עמ' 34, הערה 7. על סיפור בריחתו לפינסק, ראו עוד להלן בפרק כא, סמוך להערה 23.

[18] גארינישט - מילת ביטול ביידיש, שמשמעה: לא כלום, שום דבר.

[19] הנסיך ניקולאי מיכאיל מוראוויוב (Muravyev; 1796-1866) - עם פרוץ המרד נתמנה כגנרל-גוברנאטור של פלכי וילנה, גרודנה, קובנה ומינסק. קבע את מטהו בוויילנה ודיכא באכזריות רבה את המרד, תוך השלטת משטר ברוטלי של טרור ורוסיפיקציה. נודע בכינויו "התליין". ראו: *The Cambridge History of Poland, 1697-1935*, Cambridge 1941, pp. 380-386; ולהלן בפרקים יג (סמוך להערה 7), כא (סמוך להערה 18).

[20] פסח קפלין (1870-1943) - סופר ועיתונאי בעברית וביידיש. ראו עליו: לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור, ח, ניו-יארק 1981, עמ' 98-100; א' אופק, לקסיקון אופק לספרות ילדים, תל-אביב תשמ"ו, עמ' 569.

[21] קוטיק מעיד על עצמו (מיינע זכרונות, ב, פרק ב) כי ידע בנעוריו קרוב למאתיים ניגונים חסידיים, שאת רובם לא אהב, למעט ניגוניו של ר' ישראל שתמיד הרטיטו את לבו.

[22] שתיית משקה משונה שכזה - סגולה בדוקה למניעת "הנגאָבֿר" שלאחר שתיית משקאות חריפים - מוכרת ממנהגם של חסידי רוזין ביום האחרון של חנוכה. הצדיק ר' אברהם יעקב מסדיגורה, בנו של ר' ישראל מרוזין, סיפר: "זכרני כי ברוזין היה מנהג לשתות בשלחן הטהור בזאת חנוכה מי דבש (מעד) עם שמן זית מצלוחית השמן שעמדה על השלחן... וזכרני בילדותי אצל אבי הקדוש זצוק"ל היה מנהג זה חוב גדול... רק אח"כ כשכבר היה יין לא היו צריכים משקה זה" (אמת ליעקב... מפ"ק... אברהם יעקב זצוקללה"ה מסאדיגורה, ירושלים תשנ"ג, עמ' פט).

[23] הכוונה, כנראה, לעיירה שדליץ שבה נולד ר' ישראל (ראו לעיל, הערה 10).

[24] כוונתו שלא זכה לבנים שיכולים לומר עליו, אחרי מותו, קדיש יתום.

[25] ביידיש: "ערלכער ייד". המשמעות המילולית היא "יהודי הגון" או "יהודי כשר". כינוי זה שימש בפי החסידים כדי להגדיר את כל מי שקשור בתנועת החסידות. בדומה לכך: "גוטער ייד" (יהודי טוב), היה כינויים של צדיקים.

[26] על פי התלמוד "אסור לאדם שיקדש את בתו כשהיא קטנה עד שתגדל ותאמר בפלוגי אני רוצה" (קדושין, מא ע"א), אך בפועל נהגו הורים, בעיקר בני העיילת החברתית והכלכלית, לשדך את ילדיהם בגיל צעיר (וראו בתוספות שם, ד"ה "אסור": "ועכשיו שאנו נוהגים לקדש בנותינו אפילו קטנות, היינו משום שבכל יום ויום הגלות מתגבר עלינו"), אך כדי להימנע מסיבוכים הלכתיים שאפו שהקידושין עצמם יערכו רק לאחר גיל הבגרות (גיל שנים-עשרה וחצי לנערה; שלוש-עשרה לנער). בחברה היהודית בפולין רווחו במיוחד נישואי בוסר, והעד על כך ר' יחזקאל לנדא מפראג בסוף המאה הי"ח: "דבמדינת פולין שכיחי מאד קידוש קטן" (שו"ת נודע ביהודה, מהדורה תנינא, ירושלים תשכ"א, אבן העזר, סי' נד). ראו: י"ח כ"ץ, "נישואים וחיי אישות במוצאי ימי הביניים", ציון, י (תש"ה), עמ' 21-54; *Polin* - J. Goldberg, "Jewish Marriage in Eighteenth-Century Poland", *Studies in Polish Jewry*, 10 (1997), pp. 3-39. במאה הי"ט עמדו הנישואים המוקדמים במרכז ביקורתם של המשכילים על החברה המסורתית. ראו: ש' שטמפר, "המשמעות החברתית של נישואי-בוסר במזרח אירופה במאה הי"ט", קובץ מחקרים על יהודי פולין - ספר לזכרו של פאול גליקסון, ירושלים תשמ"ז, עמ' 65-77; ולהלן בפרק כ, הערה 1.

[27] הכוונה היא למזריץ'-פודלסקי (Miedzyrzec Podlaski) שבפולין, שמונים ושמונה ק"מ מצפון ללובלין, ולא לזו המפורסמת שבולין.

[28] תיאור זה מפוקפק. באותן שנים היה הרבי מקוצק סגור ומסוגר וסירב לראות את פני חסידיו. אף קודם לכן נודע כמי שמסרב ליטול פדיונות ומתנות.

[29] ר' ישראל גם חיבר ניגונים מיוחדים לכבוד ביקורו של הצדיק ר' אברהם מסלונים בקאמניץ (ראו: מיינע זכרונות, ב, פרק ב). כמו כן חיבר שיר לכת קוזקי לחתונת בתו של הצדיק ר' אשר מסטולין (השני) עם ר' מרדכי מקוזמיר, בנו של ר' אברהם מטריסק, ושיר זה נוגן בבית הכנסת של חסידי קאמניץ בכל שנה בשמחת תורה. ראו: שם, פרק יח (תווים), שם, עמ' 198-199; מ"ש גשורי, "פולמוס ונגינה", אנציקלופדיה של גלויות: בריסק דליטא, ירושלים ותל-אביב תשט"ו, עמ' 104.

[30] "הסכמות" - מכתב הסכמה שמעניקים רבנים חשובים למחבר ובו הם מספרים בשבחם של המחבר וספרו, קובעים את "זכויות היוצרים", ופונים לציבור שירכוש אף הוא את הספר. על אף הירידה המתמדת בערכן של ה"הסכמות" הפכה קבלתן והדפסתן בספר לנורמה מחייבת בחברה המסורתית, עד שספר שנדפס בלעדית היה מעורר חשד. ראו: י' היילפרין, יהודים ויהדות במזרח אירופה - מחקרים בתולדותיהם, ירושלים תשכ"ט, עמ' 78-107.

[31] הכוונה לר' יהושע-איזל שפירא (1801-1872), הידוע בכינויו ר' איזל חריף. הוא שימש רב בסלונים למן שנת 1852 ונדע בלמדנותו ובחריפות לשונו. הוא קימץ במתן "הסכמות", ושנינות רבות נקשרו לו בעניין זה. ראו: י"ל לוין, הגאון רבי איזל חריף - תולדות חייו, ירושלים ותל-אביב תשל"ג, עמ' 139-147.

[32] יש לפקפק בפרט זה. קוצק היתה במרחק ניכר מוורשה, ועל כל פנים אין המדובר בר' מנחם-מנדל מקוצק, שנפטר כבר בשנת 1859, אלא, ככל הנראה, בבנו הבכור וממלא מקומו, ר' דוד (1809-1873). ראו: י' אלפסי, אנציקלופדיה לחסידות: אישים, א, ירושלים תשמ"ו, עמ' תעד-תעה.